

στική οπτική η οποία στη θέση ενός ένδοξου πολιτισμού έβλεπε ορδές βαρβάρων.

Καθώς τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία γεννήθηκαν μέσα από την ίδια πολυεθνική και πολυπολιτισμική αυτοκρατορία, το πρόταγμα της εθνικής ομοιογένειας ήταν συμφυές με την εκατέρωθεν δημιουργία του έθνους-κράτους. Το βιβλίο περιέχει ένα συγκριτικά μακρύ κεφάλαιο με περιεχόμενους τρόπους με τους οποίους η Ελλάδα και η Τουρκία χειρίστηκαν τις μειονότητές τους και τη θέση που αυτές πήραν στο συλλογικό φαντασιακό των δύο κοινωνιών. Η διαδικασία εθνικής ομογενοποίησης περιέχει ποικίλες στρατηγικές που χρησιμοποιούν συμβολική και πραγματική βία και είναι κοινές σε όλα σχεδόν τα έθνη κράτη στην ιστορία. Οι πολιτικές διαχείρισης της «διαφοράς» που χρησιμοποιήθηκαν τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία με στόχο την εθνική ομογενοποίηση έχουν μεγάλες αναλογίες. Μια τάση πραγματισμού διαμόρφωσε την επιδίωξη πολιτισμικής επιβολής, ένα είδος αποικισμού των «άλλων» πολιτισμών, με την επέκταση της εθνικής πολιτισμικής ηγεμονίας και την αφομοίωση των πληθυσμών με διαφορετικά εντός των εκατέρωθεν εθνικών συνόρων πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Για τους πληθυσμούς εκείνους που δεν αφομοιώνονταν, ασκήθηκαν πολιτικές βίαιες, όπως οι εκατέρωθεν ανταλλαγές πληθυσμών, οι μονομερείς στρατηγικές βίαιης μετακίνησης πληθυσμών, έως και η εξόντωση ή η περιθωριοποίηση (γεωγραφική και οικονομική). Όσες μειονότητες άντεξαν όλα τούτα χωρίς να εξαφανιστούν ή να αφομοιωθούν, οι εθνικές πολιτικές επιτόνησαν στρατηγικές για να χειραγωγήσουν τις ταυτότητες, με την άρνηση αναγνώρισης της ύπαρξής τους, την απαγόρευση χρήσης της γλώσσας τους, την απαγόρευση αυτοπροσδιορισμού τους, την αλλαγή των ονομάτων και των τοπωνυμίων.

Η εκατέρωθεν μειονοτική πολιτική, παρά τις επιμέρους πραγματολογικές διαφορές ή τις διαφορές που επικαλούνται οι δύο εθνικές ιδεολογίες είναι δύσκολο κεφάλαιο της ιστορίας και των δύο χωρών, επειδή συνεχώς το διαπερνά άλλοτε συμβολική και άλλοτε πραγματική βία. Οι συγγραφείς χειρίζονται το δύσκολο αυτό θέμα με ειλικρίνεια και με ανθρωπιά.

Στο τελευταίο κεφάλαιο οι συγγραφείς του βιβλίου κάνουν αναφορά στο παρόν, παραθέτοντας συγκριτικά δύο τρέχοντα συμβάντα που απασχόλησαν εκτενώς τα μέσα ενημέρωσης στις δύο χώρες και έγιναν αντικείμενο εντονότατων αντιπαραθέσεων, και τα οποία θεωρούν ότι αναδεικνύουν την εθνικιστική υπερβολή και τη βλάβη που προκαλεί στην εποχή μας η παρωχη-

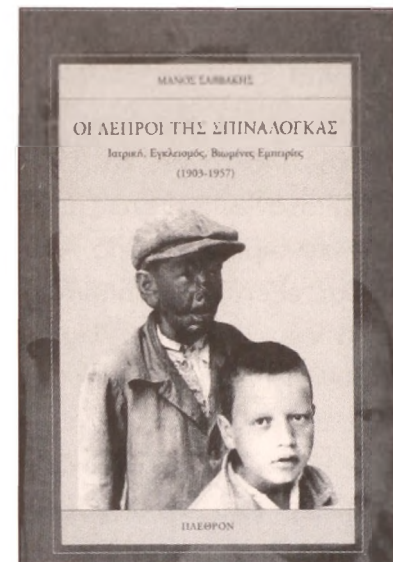
μένη διαχείριση των ελληνικών και των τουρκικών εθνικών μύθων και στις δύο κοινωνίες. Το ελληνικό παράδειγμα είναι οι αμετροεπείς αντιδράσεις που ξεσηκώθηκαν με το πολύπαθο βιβλίο ιστορίας της Στ' Δημοτικού που μετά από δυσανάλογο δημόσιο θόρυβο και διαξιφισμούς τελικώς αποσύρθηκε. Το τουρκικό παράδειγμα ανήκει και αυτό στην πρόσφατη επικαιρότητα. Αφορά την οξυτάτη επίθεση που εξαπέλυσαν ο μέχρι πρότινος Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας Sezer και ο αρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων Buyukanit, προσδιορίζοντας τα χαρακτηριστικά του Προέδρου της Δημοκρατίας για να αποκλείσουν την υποψηφιότητα στελέχους του κυβερνώντος κόμματος που κατά την άποψή τους θα απειλούσε τον κοσμικό χαρακτήρα της Τουρκικής Δημοκρατίας. Τα παραδείγματα είναι πολύ διαφορετικά και ίσως άνισα. Οι συγγραφείς ωστόσο, υποστηρίζουν ότι υπάρχουν μεγάλες ομοιότητες. Θεωρούν ότι είναι αντίστοιχη η εθνικιστική ρητορεία που χρησιμοποιήθηκε και στις δύο συνθήκες, παρόμοια τα επιχειρήματα περί εθνικής ιδιαιτερότητας, ανάλογοι οι κίνδυνοι που επικαλέστηκαν και στις δύο περιπτώσεις οι πολέμιοι της αλλαγής, ανάλογες οι πρωτεϊκές υποσχέσεις.

Το βιβλίο των Özkirimli και Σοφού δεν είναι εξαντλητικό των βιβλιογραφικών ιστορικών πηγών. Ενδεχομένως τα κεφάλαια 2 και 3 να μην πηγαίνουν σε αναμενόμενο βάθος. Ίσως μια εκτεταμένη ιστορική ανάλυση να μην ήταν καν στις προθέσεις των συγγραφέων. Πέρα όμως από τις ορισμένες διαφωνίες μπορεί να έχει κανείς, διαθέτει τη μεγάλη συμβολική αξία ότι είναι γραμμένο από δύο νέους επιστήμονες, έναν Έλληνα κι έναν Τούρκο, που ψάχνουν να κατανοήσουν και να μεταφέρουν όχι το σύνθημα εθνικό «δίκιο» του ενός ενάντια στο «άδικο» του «άλλου» αλλά τις κοινές παρωπίδες ενός εθνικισμού αναντίστοιχου με την εποχή μας και βλαβερού για τους δύο λαούς. Σε μια εποχή ανάδυσης νεοεθνικισμών στα Βαλκάνια, η πρόθεση ελληνοτουρκικού ακαδημαϊκού διαλόγου και η προσπάθεια κατανόησης των βιαιοτήτων της ιστορίας και των νοητικών κατηγοριών που επιβάλλει μια αντίληψη για το έθνος που ανήκει πλέον στο 19ο αιώνα, είναι προσπάθεια πολύτιμη. Αποτελεί παράδειγμα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Είναι διπλή η ανάγνωση του τίτλου έτσι όπως παρουσιάζεται στο εξώφυλλο: "Βασανισμένη Ιστορία" και "Βασανισμένοι από την Ιστορία".

2 Το 1995 ξεκίνησε η πρώτη επίσημη συνεργασία μεταξύ ελληνικών και τουρκικών πανεπιστημίων (του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου), με στόχο ανταλλαγή φοιτητών και διδασκόντων. Εκτός των άλλων, καρπός αυτής της συνεργασίας υπήρξε η σειρά εκδόσεων με τίτλο «Κοινωνικές και Ιστορικές Μελέτες για την Ελλάδα και την Τουρκία». Στην ομάδα των επιμελητών αυτής της σειράς συμμετέχουν από το Πανεπιστήμιο Αθηνών η Άννα Φραγκουδάκη, ο Νικηφόρος Διαμαντούρος (Ευρωπαίος Συνήγορος του Πολίτη) κι εγώ, και από το πανεπιστήμιο του Βοσπόρου οι Caglar Keyder και Faruk Birttek.

Για το βιβλίο

Μάνος Σαββάκης, *Οι λεπροί της Σπιναλόγκας. Ιατρική, Εγκλεισμός, Βιωμένες Εμπειρίες (1903-1957)*, Πλέθρον, Αθήνα 2008, σ. 235, ISBN 978-960-348-180-5

Σεβαστή Τρουμπέτα

Κάποιες ασθένειες, η ύπαρξη των οποίων μαρτυρείται μάλιστα από τις βιβλικές εποχές, αποτέλεσαν για αιώνες σύμβολα της «ασθένειας» αυτής καθαυτήν. Στην ίδια κατηγορία ανήκει και η λέπρα ή νόσος του Χάνσεν όπως ονομάστηκε σύμφωνα με το όνομα του φυσικού Gerhard Henrik Armauer Hansen (1841-1912) ο οποίος, το 1873, εντόπισε το βάκιλο που την προκαλεί. Σε αντίθεση με άλλες ασθένειες (όπως, π.χ. η πανώλη ή ο τύφος), η λέπρα είχε ανέκαθεν την ιδιαιτερότητα να μην επιφέρει υποχρεωτικά τον φυσικό θάνατο αλλά, εκτός της δοκιμασίας του σώματος των ασθενούντων, γίνεται αφορμή να επαναπροσδιορισθεί η κοινωνική και προσωπική τους ζωή. Ιδιαίτερα στο παρελθόν, οι κοι-

Η Σεβαστή Τρουμπέτα είναι κοινωνιολόγος στο Freie Universität Berlin. sev.trubeta@freenet.de και sev.trubeta@gmx.de

ωνικές και προσωπικές σχέσεις των κανσενικών ανατρέπονταν είτε επειδή μετά την προσβολή τους από την ασθένεια αποξενώνονταν από το οικείο τους περιβάλλον, είτε επειδή απομονώνονταν σε αυτό διακόπτοντας τις άλλες κοινωνικές τους σχέσεις. Εάν, δε, ανήκαν στα φτωχά πληθυσμιακά στρώματα (όπως συνέβαινε συχνότατα) τότε ήταν συνήθως εξαρτημένοι από τη φιλανθρωπική αρωγή. Σε κάποιες χώρες, ήδη από το Μεσαίωνα, διέμεναν σε χώρους γκέτο για λεπρούς που συνήθως ήταν διαμορφωμένοι από εκκλησιαστικούς ή φιλανθρωπικούς φορείς. Εν γένει, η αντιμετώπιση της λέπρας και των φορέων της ποικίλλει ανά εποχή και περιοχή.

Το βιβλίο του Μάνου Σαββάκη πραγματεύεται την αντιμετώπιση των κανσενικών στο παράδειγμα του λεπροκομείου της Σπιναλόγκας το οποίο ιδρύθηκε την εποχή της Κρητικής Πολιτείας, το 1903, και έκλεισε το 1957 όταν οι ασθενείς μεταφέρθηκαν στον Αντιλεπρικό Σταθμό Αθηνών. Ο συγγραφέας εξετάζει τη δημιουργία και λειτουργία του λεπροκομείου ως διαδικασία που συναρτάται με την αλλαγή της αντιμετώπισης της ασθένειας (εν γένει) και των φορέων της. Την αλλαγή αυτή οριοθετεί η στροφή από τη λεγόμενη παραδοσιακή αντιμετώπιση της ασθένειας στο ιατροκεντρικό παράδειγμα το οποίο επικράτησε στις σύγχρονες κοινωνίες. Στην πρώτη περίπτωση, η ασθένεια αντιμετωπίζεται ως ένα προσωπικό πεπρωμένο και η αρωγή του ασθενούς εμπίπτει στην οικογένεια και στη φιλανθρωπία της κοινότητας· στη δεύτερη, αφορά το σύνολο της κοινωνίας και η αντιμετώπιση της εκχωρείται κυρίως στους κρατικούς θεσμούς. Στη δεύτερη περίπτωση, η νεωτερική κρατική πρόνοια για τον πληθυσμό παρουσιάζει την αμφιθυμία, αφενός παρέχει αρωγή στον πληθυσμό, αφετέρου επιδιώκει τον έλεγχο και την πειθάρχησή του.

Ακολουθώντας αυτό το ερμηνευτικό μοντέλο, ο Μάνος Σαββάκης εξετάζει το παράδειγμα του λεπροκομείου της Σπιναλόγκας ως σημείο κρυστάλλωσης μιας διαδικασίας κατά την οποία η αρμοδιότητα για τη διαχείρισή της ασθένειας και των φορέων της μεταβιβάζεται από την παραδοσιακή κοινότητα στους κεντρικούς θεσμούς της Κρητικής Πολιτείας και του ελληνικού κράτους. Η στροφή αυτή συνοδεύεται από μια εκστρατεία πιστοποίησης της ασθένειας, την ποινικοποίηση των ασθενών, την επακόλουθη σύλληψη και τον εγκλεισμό τους σε άσυλα όπου παρέμεναν απομονωμένοι από τους υγιείς.

Η προσέγγιση του Σαββάκη ακολουθεί μια ισχυρή τάση στη σημερινή κοινωνιολο-

γική και ιστορική έρευνα η οποία έχει εντείνει την προσοχή της στο θέμα της ασθένειας και της διαχείρισής της. Θεωρητική βάση προσφέρουν οι εργασίες του Φουκώ σχετικά με τους σύγχρονους εξουσιαστικούς μηχανισμούς ελέγχου και πειθάρχησης του πληθυσμού και του ατόμου. Ακολουθώντας την ίδια θεωρητική πρόταση ο Σαββάκης εξετάζει το παράδειγμα της Σπιναλόγκας ως ένα φαινόμενο «ετεροτοπίας», κατά τον όρο του Φουκώ, όπου οι λεπροί τοποθετήθηκαν σε έναν «άλλο τόπο», εκτός της κοινωνίας των υγείων (σ. 112). Αυτή η υπόθεση δικαιολογείται καταρχάς από τη χωρική απομόνωση των ασθενούντων σε μια νησίδα-γκέτο, όπου η επικοινωνία τους με τους υγιείς της ευρύτερης περιοχής είναι περιορισμένη και όχι άμεση· επίσης δικαιολογείται και από τη δημιουργία μιας σχετικά αυτόνομης κοινότητας των λεπρών στη νησίδα.

Ο Σαββάκης εξετάζει την υπόθεση της ετεροτοπίας, και γενικότερα την ισχύ του μοντέλου πειθάρχησης του Φουκώ, στο συγκεκριμένο παράδειγμα επιχειρώντας μια πολυεπίπεδη ανάλυση και κάνοντας χρήση ποικίλου ιστορικού και κοινωνιολογικού υλικού. Ειδικότερα, εξετάζει τις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκε το λεπροκομείο της Σπιναλόγκας, την ύπαρξη και λειτουργία του ως θεσμού, αλλά και το υποκειμενικό βίωμα της ασθένειας. Οι πηγές που χρησιμοποιεί είναι τόσο γραπτές όσο και προφορικές μαρτυρίες: ιστορικές πηγές, ο τοπικός Τύπος και η *Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας*, καθώς και βιοματικές αφηγήσεις. Η ιδιαίτερη συμβολή της μελέτης του θα έλεγε κανείς ότι έγκειται στην (παράλληλη με την ιστορική και μακρο-κοινωνιολογική προσέγγιση) καταγραφή των υποκειμενικών βιωμάτων και των τρόπων υποκειμενικής διαχείρισης της ασθένειας, του εγκλεισμού και του κοινωνικού στιγματισμού.

Τα πολλαπλά επίπεδα της προσέγγισης αντανακλούνται και στη δομή της μελέτης η οποία χωρίζεται σε έξι κεφάλαια. Έπειτα από μια εκτενή αναφορά στις ερευνητικές μεθόδους και τις αρχικές θεωρητικές υποθέσεις εργασίας («Θεωρία και Μεθοδολογία»), παρουσιάζεται το γενικό ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε το λεπροκομείο της Σπιναλόγκας («Θεσμικός Εκσυγχρονισμός και Δημόσια Υγεία στην Κρητική Πολιτεία»). Το επόμενο κεφάλαιο εστιάζει στο λεπροκομείο ως θεσμό, στην ίδρυση και τη λειτουργία του σε διαφορετικά ιστορικά διαστήματα: στο πλαίσιο της Κρητικής Πολιτείας (1903-1913), στην εποχή που έπεται της ενσωμάτωσης της Κρήτης στο ελληνικό κράτος, κατά τη διάρ-

κεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου· τέλος, τη λήξη της γερμανικής κατοχής μέχρι και την εποχή που έκλεισε το λεπροκομείο, το 1957. Τα τρία επόμενα κεφάλαια στηρίζονται στις αφηγήσεις ζωής εγκλειστών όπως τις κατέγραψε ο συγγραφέας. Καταρχάς παρουσιάζεται η κοινότητα των «Σπιναλογκιτών» μέσα από τις αφηγήσεις των ίδιων, του συνολικού δείγματος που έχει επιλέξει ο συγγραφέας («Η ζωή πριν και μετά τη διάγνωση της ασθένειας»). Μιλούν για το ρήγμα που επήλθε στη ζωή τους, καθώς τη διάγνωση της ασθένειας ακολούθησε η ποινικοποίηση και στη συνέχεια ο εγκλεισμός τους στο άσυλο-γκέτο της νησίδας. Μιλούν επίσης, για τις σχέσεις στο εσωτερικό της κοινότητας, και τις σχέσεις τους με τους υγιείς κατοίκους της περιοχής γύρω από τη νησίδα. Εκτός από το «συλλογικό βίωμα», ο Σαββάκης επιλέγει να παρουσιάσει δύο ιδιαίτερες βιογραφικές αφηγήσεις. Η πρώτη αφορά στην κόρη ενός ζεύγους κανσενικών (την «Ιφιγένεια») η οποία γεννήθηκε στη Σπιναλόγκα (1927) και πέρασε τη ζωή της ως ασθενής, εγκλειστη στο λεπροκομείο, επειδή θεωρήθηκε από τους γιατρούς του Αντιλεπρικού Σταθμού Αθηνών «ύποπτη», παρότι δεν ασθένησε ποτέ («Η Σπιναλόγκα ως παραδοσιακή μορφή συμβίωσης: Η Ιφιγένεια»). Η περίπτωση αυτή επιβεβαιώνει ότι η πρακτική της διάγνωσης της ασθένειας δημιούργησε ένα χώρο στιγματισμένων υπόπτων και ενόχων που απειλούσαν την ηθική και την υγεία ολόκληρης της κοινωνίας (σ. 143). Η «Ιφιγένεια», όπως και πολλά από τα παιδιά που γεννήθηκαν στη νησίδα, δεν γνώρισε άλλο περιβάλλον εκτός από τον «κοινωνικό χώρο της ασθένειας». Όταν έκλεισε η Σπιναλόγκα και μεταφέρθηκε στον Αντιλεπρικό Σταθμό Αθηνών επέλεξε να μείνει εκεί μέχρι το τέλος της ζωής της. Ο χώρος της ασθένειας ήταν ο μοναδικός κοινωνικός χώρος που γνώριζε και που μπορούσε να ελιχθεί. Το δεύτερο παράδειγμα αφορά επίσης σε μια ιδιαίτερη περίπτωση ασθενούς, ο οποίος διακρίθηκε για την πολιτική του συνείδηση και δράση και συνείσφερε στη δημιουργία δικτύων εκπροσώπησης και διεκδίκησης των εγκλειστών («Υποκείμενο, Συλλογικότητα και διαβήματα αυτονομίας: Ο Παύλος»). Ο «Παύλος» φαίνεται ότι ήταν ένας από τους ελάχιστους που διέθετε οικονομικά μέσα τα οποία του επέτρεψαν, μετά τη διάγνωση της ασθένειας, να εγκαταλείψει τη γενέτειρά του Κρήτη και να καταφύγει στην Αθήνα, με την ελπίδα να μείνει ανώνυμος στην πρωτεύουσα και να διαφύγει τον εγκλεισμό. Εντούτοις, συνελήφθη από την αστυνομία και παραπέμφθηκε στο Αντιλεπρικό Κέντρο και στη συνέχεια

στην Σπιναλόγκα, παρότι διέθετε άδεια του Υπουργείου Υγιεινής που του επέτρεπε να κυκλοφορεί χωρίς περιορισμούς.

Η πολυεπίπεδη έρευνα του Σαββάκη προσφέρεται για μια κριτική εξέταση θεωρητικών μοντέλων σχετικά με τα πειθαρχικά σχήματα. Καταλήγει δε στο συμπέρασμα ότι το παράδειγμα της Σπιναλόγκας «δεν προσομοιάζει απόλυτα στις αναλύσεις του Φουκώ για τη λογική των πειθαρχικών σχημάτων στις νεωτερικές κοινωνίες» (σ. 207). Η διαπίστωση αυτή δεν εκπλήσσει, εφόσον ένα μοντέλο δεν είναι παρά μια ιδεοτυπική αναπαράσταση κοινωνικών φαινομένων και, τουλάχιστον στην περίπτωση του Φουκώ, αντιστοιχεί στο μακρο-κοινωνικό επίπεδο. Η προσέγγιση ενδιάμεσων επιπέδων, της τοπικής κοινωνίας, των ασθενών ως κοινότητας και ως ατόμων, αλλά και η ιστορικο-κοινωνική ιδιαιτερότητα του εκάστοτε παραδείγματος δοκιμάζουν την ισχύ και τα όρια των μοντέλων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η έρευνα του Σαββάκη αποκαλύπτει τα σημεία στα οποία κεντρικές ρυθμίσεις ακυρώνονται ή τροποποιούνται με τη συμβολή τοπικών θεσμών, της τοπικής κοινωνίας αλλά και των ίδιων των χανσενικών. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι στη Σπιναλόγκα ακυρώθηκε *de facto* η απαγόρευση σύναψης γάμων στους χανσενικούς, την οποία είχε επιβάλει το ελληνικό κράτος με νόμο του 1920 (ο οποίος ήταν σε ισχύ μέχρι το 1955). Σε αντίθεση με άλλα λεπροκομεία στην ελληνική επικράτεια, στη Σπιναλόγκα ο νόμος αυτός δεν εφαρμόστηκε. Καταρχάς παραβιάστηκε στην πράξη από τους εγκλείστους. Η αναζήτηση ερωτικού συντρόφου ήταν τμήμα της ένταξής τους στον κοινωνικό κόσμο του λεπροκομείου με δεδομένη τη διακοπή των σχέσεων με τον έξω κόσμο. Οι ίδιοι πίεσαν την τοπική εκκλησία να επιτρέψει και να ευλογήσει τους γάμους. Η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Κρήτης, παρά τις αρχικές της επιφυλάξεις, αποφάσισε το 1935 να μην εφαρμόσει το νόμο.

Οι επί μέρους ακυρώσεις δεν αναιρούν ωστόσο συνολικά την αποφασιστική σημασία των κρατικών φορέων στη διαχείριση της ασθένειας. Καταρχάς η διάγνωση ήταν συγχρόνως και η θεσμική απόφαση σε σχέση με την κοινωνική ζωή των ατόμων, και αυτό είχε συνέπειες. Τη διάγνωση ακολούθησε η ποινικοποίηση, η καταστολή, η μεταφορά των ασθενών και «υπό-

πτων» με αστυνομική συνοδεία στα αντιλεπρικά κέντρα, ο χωρικός και κοινωνικός εξοβελισμός τους, η αλλαγή της κοινωνικής θέσης των, κατά πλειοψηφία αγροτών, ασθενούντων. Στη νησίδα της Σπιναλόγκας μεταβάλλονταν σε μια κοινωνική ομάδα και ζούσαν «μεταξύ ομοίων» την αμφίθυμη κατάσταση του γκέτο: από τη μία, η χωρική απόσταση από την υπόλοιπη κοινωνία, η απαγόρευση της επικοινωνίας με τους υγιείς, η πλήρης έλλειψη ιατροφαρμακευτικής αρωγής (η διανομή των αντιλεπρικών φαρμάκων άρχισε μετά το 1948 οπότε άρχισαν να παρέχονται και εξιτήρια). Από την άλλη, οι αυξημένες δυνατότητες διαχείρισης της καθημερινότητας, εφόσον η εγκατάλειψη των ασθενών από το κράτος (μετά την άφιξή τους στη νησίδα) συνοδευόταν από μειωμένο θεσμικό έλεγχο, και τη δυνατότητα δημιουργίας ενός μικρόκοσμου που, βέβαια, δεν μπορούσε παρά να είναι αντίγραφο της κοινωνίας που περιέβαλλε το γκέτο· δηλαδή, του κόσμου μέσα στον οποίο είχαν κοινωνικοποιηθεί οι ασθενείς. Παρά τη συλλογική διαχείριση της ζωής στο λεπροκομείο, η οποία ενίσχυε την αλληλεγγύη και τη συνοχή των χανσενικών, οι βιογραφικές αφηγήσεις δείχνουν ότι η ενότητα ενίοτε αμβλυνόταν από ενδοκοινοτικούς ανταγωνισμούς, π.χ. στις στρατηγικές γάμου, και φαίνεται ότι συχνά επικρατούσε ο τοπικισμός.

Η γκετοποίηση των εγκλείστων της Σπιναλόγκας αμβλύνεται (παρότι δεν άρετε) από τις περιορισμένες και ελεγχόμενες επαφές με τους υγιείς της τοπικής κοινωνίας. Το κρατικό επίδομα που εισέπρατταν οι χανσενικοί τους καθιστούσε πηγή κέρδους για τους κατοίκους της τοπικής κοινωνίας, η οικονομική κατάσταση των οποίων παρουσιάζεται από τον συγγραφέα ως ενδεής. Επαφές με την τοπική κοινωνία αναπτύσσονταν επίσης στην προσπάθεια των Σπιναλογκιτών να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους. Όπως παρουσιάζει ο Σαββάκης στηριζόμενος στον τοπικό Τύπο και σε προφορικές μαρτυρίες, οι αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας σχετικά με τη νησίδα ποίκιλλαν και δεν έλειψε η κριτική στο θεσμό και τις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης των εγκλείστων χανσενικών.

Η έρευνα του Σαββάκη αναδεικνύει μια επιπλέον ιδιαιτερότητα του λεπροκομείου της Σπιναλόγκας: τη μεταβολή των εγκλείστων από μια στιγματισμένη κοινωνική

ομάδα σε μια πολιτική κοινότητα δράσης και διεκδίκησης η οποία εν μέρει κατάφερε να αμβλύνει τον αποκλεισμό της ή τουλάχιστον να κάνει αισθητή την παρουσία της στην τοπική κοινωνία. Στα μέσα της δεκαετίας του 1930 άρχισε η πολιτική τους οργάνωση, η εκλογή αντιπροσώπων και η δημιουργία της Αδελφότητας των Χανσενικών η οποία επιδίωξε την επικοινωνία με την τοπική κοινωνία προκειμένου να προωθήσει το αίτημα βελτίωσης των συνθηκών ζωής στη Σπιναλόγκα. Ο συγγραφέας περιγράφει τους ελιγμούς επιβίωσης των χανσενικών και τις προσπάθειές τους να αναπτύξουν σχέσεις με τους ιθύνοντες τοπικούς θεσμούς, να συνεργαστούν με τις αρμόδιες τοπικές και νομαρχιακές αρχές. Αργότερα, στην Κατοχή, όπου η κατάστασή τους επιδεινώθηκε αφότου διακόπηκε η παροχή επιδόματος, προσπάθησαν να βρουν προσωπικές λύσεις επιβίωσης όταν, π.χ., εγκατέλειπαν τη νησίδα κολυμπώντας και επαιτούσαν στις γύρω περιοχές. Φαίνεται όμως, ότι δεν έλειψε και η αναζήτηση συλλογικών λύσεων επιβίωσης. Σύμφωνα με μαρτυρίες που παραθέτει ο συγγραφέας, στη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου οι έγκλειστοι της Σπιναλόγκας είχαν προτείνει να ενταχθούν στα στρατεύματα κατοχής. Κάποια φορά έστειλαν τα υγιή παιδιά στη στεριά και απείλησαν να βάλουν φωτιά το νησί εάν δεν εισακουσθούν τα αιτήματά τους. Αναφέρεται επίσης μια εξέγερση το 1953, με αίτημα να εφαρμοστεί κυβερνητική απόφαση που προέβλεπε την κατάργηση του λεπροκομείου και την ανέγερση ενός κεντρικού θεραπευτικού ιδρύματος στην Αθήνα, το οποίο θα συνεργαζόταν με την Ιατρική Σχολή.

Αρκετά χρόνια μετά την κατάργησή του λεπροκομείου η νησίδα αξιοποιήθηκε τουριστικά και υφίσταται σήμερα ως χώρος-σύμβολο κοινωνικής απομόνωσης. Εάν κανείς λάβει υπόψη ότι οι καταβολές του συγκεκριμένου λεπροκομείου βρίσκονται στο ιατροκεντρικό μοντέλο της νεωτερικότητας (με τον αμφίθυμο χαρακτήρα της αρωγής και του ελέγχου που το χαρακτηρίζει), τότε θα συμφωνήσει με τον Μάνο Σαββάκη ότι η Σπιναλόγκα αποτελεί σήμερα μια παγκόσμια πολιτισμική κληρονομιά.